

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright
31. 05. 2012.

John Zerzan

Protiv tehnologije

John Zerzan
Protiv tehnologije

Prijevod originalno objavljen u knjizi John Zerzan:
Anarhoprimitivizam protiv civilizacije, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
<http://www.stocitas.org/zerzan%20protiv%20tehnologije.htm>

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

Hvala Vam što ste došli. Danas ću ja biti vaš ludit. Ili, točnije, zgovornik ludita koji si je uzeo u zadatak obraniti njihov nepopularan i protuslovan stijeg. Zbog vremenskog ograničenja, naglasak će biti više na širini, nego na dubini izlaganja. Ipak, nadam se da to neće ugroziti možebitnu uvjerljivost ponešto općenitih napomena koje slijede.

Čini mi se da živimo u jalovom, osiromašenom, tehnološki sveposredovanom svijetu i da su ta obilježja međusobno povezana. Tehnologija se smatra produžetkom čula; čini se, međutim, da – protivno spomenutoj tvrdnji – ta proteza u konačnici uzrokuje otupljivanje i atrofiju čula. Tehnologija današnjice nudi rješenja za sve probleme na svim područjima. Gotovo da je nemoguće naći jedno pitanje na koje tehnologija ne nudi odgovor. Ono što se pritom od nas traži jest da zaboravimo na činjenicu da je upravo tehnologija stvorila sâm problem za koji nam u povratnome smislu nudi rješenje. Sve što je potrebno jest još malo tehnologije. To je poruka koju nam tehnologija neprestance šalje. Rezultati su danas vidljiviji nego ikada.

Kako su sve sastavnice društva spojene s računalom, izobilje računalnog svijeta nudi svakovrsne sadržaje, blagodat svedostupnosti, a ipak – kako je zapisao Fredric Jameson – živimo u društvu koje je najstandardiziranije u povijesti.

Predlažem da promotrimo stvari s gledišta *sredstava i ciljeva*, pod pretpostavkom njihove bitne jednakovažnosti. Prema uvriježenom mišljenju, tehnologija je neutralna, puko oruđe čije značenje i vrijednost potpuno ovise o načinu uporabe. Time ona krije svoje ciljeve, skrivajući se iza vlastitih sredstava. Ako nema mogućnosti da spoznamo njezinu bit, unutarnju logiku, povijesnu ukorijenjenost i sve ostale dimenzije, ono što nazivamo tehnologijom izmiče svakoj prosudbi. Mi općenito prihvaćamo etičku pretpostavku prema kojoj manjkavim i nevaljalim sredstvima nije moguće ostvariti valjane ili dobre ciljeve; postavlja se, međutim, pitanje kako doći do jasne prosudbe ciljeva bez poznavanja sredstava? Bez razmatranja biti i temelja, takvo što jednostavno nije moguće. Osobno nisam pristalica klišeja. Optika sredstava i ciljeva u bitnome smislu ima moralnu osnovu koja je svakako valjana i, nadam se, ne može biti klišej.

U svrhu dodatnog rasvjetljavanja samog slučaja, moguće je navesti niz ljudi ili slučajeva. Marx je, primjerice, od samog početka pokušavao

odgovoriti na pitanja: što je tehnologija, što je proizvodnja i što su sredstva proizvodnja te je, poput mnogih drugih, zaključio da je osnova svega podjela rada. Utoliko se čini bitnim ukazati na važnost i negativnost podjele rada. Marx se, međutim, od te banalnosti — koja vrlo rijetko postaje predmetom ozbiljnijeg razmatranja — okrenuo bitno drugačijim pitanjima kao što su, primjerice, koja klasa posjeduje i kontrolira tehnologiju i sredstva proizvodnja ili na koji način razvlaštena klasa, proletarijat, treba oduzeti tu tehnologiju buržoaziji. Taj je naglasak bitno različit od razmatranja i vrednovanja tehnologije te upućuje na autorovo napuštanje ranijih interesa.

Marx je nesumnjivo smatrao da je tehnologija pozitivno dobro. Ljudi koji danas govore da je ona tek puko neutralno oruđe i da se sve svodi na pitanje instrumentalne uporabe tehnologije, doista vjeruju da je tehnologija nešto pozitivno. Oni su, međutim, bitno lukaviji jer reći da je tehnologija neutralna, znači izbjeći opasnost provjeravanja istinitosti tvrdnje da je riječ o nečemu pozitivnom. Drugim riječima, bilo da tvrdite da je negativna ili pozitivna, morate odgovoriti na pitanje što je tehnologija. No, kažete li da je tehnologija neutralna, razmatranje tog pitanja biva potisnuto u drugi plan.

Dopustite mi da spomenem jedan navod koji mi često pada na um, jedan vrlo pregnantan navod što ga je iznio briljantni matematičar — ali nije riječ o Tedu Kaczynskom. To je britanski matematičar, Alan Turing, a neki od vas zasigurno znaju da je on postavio niz teoretskih osnova računarstva tijekom 1930-ih i 40-ih godina. Vrijedi također spomenuti da si je Turing sredinom 50-ih godina oduzeo život zbog optužaba na račun njegove homoseksualnosti, slično napadima na Oscara Wildea. U svakom slučaju, napomenuo bih — ne želeći pritom obezvrijediti tragične posljedice autorove homoseksualnosti — da si je Turing oduzeo život tako što je jabuku umočio u cijanid i odgrizao komad, a to me nagoni na pomisao o zabranjenom voću i drvetu znanja, te se pitam nije li nam htio nešto poručiti, uzmemo li u obzir rezultat tog čina. Tim činom dobili smo rad, zemljoradnju, bijedu i tehnologiju. Pada mi na um i ime *Apple Computers*. Zašto su upotrijebili jabuku? Sve je to pravi misterij.

Vratimo se nakon ove digresije navodu koji sam spomenuo. Na sredini teksta što ga je 1950. napisao za časopis *Mind*, Turing je rekao: *Vjerujem*

u pravilu preobražavaju jedna dugu kako bi se legitimirala i opririodila tehnologija određenog vremena. Priroda i društvo objašnjavaju se na način koji osnažuje trenutačne tehnološke imperitive. Mislim da je to uistinu dobro rečeno.

U svakom slučaju, svoje sam izlaganje počeo ukazivanjem na jednu elementarnu pogrešku — barem je ja takvom smatram — u shvaćanju tehnologije. Riječ je o tome da tehnologija nikako nije neutralna, niti je puko oruđe na neki način odvojeno od mjesta što ga ima u društvu, s kojim se usporedno razvija kao njegov dio. Druga ili sljedeća vezana je uz prigovore tipa: u redu, može se o tehnologiji pričati što se hoće, ali ona je ipak tu, nužna i neizbježna, pa nema nikakva smisla trošiti riječi na tu temu. Tehnologija, međutim, nije neizbježna. Neizbježna je samo ako ne učinimo ništa. Neizbježna je ako ćemo samo pasivno promatrati što se zbiva. Izazov koji je pred nama, posve je očit. Nezamislivo će se dogoditi. Zapravo, već se događa. A ako ćemo imati budućnost, bit će to zato što smo se suprotstavili tehnologiji, zato što smo krenuli u ostvarivanje drugačijeg nacrtu i odlučili joj stati na kraj.

Uvjerem sam, također, da ćemo u toj mogućoj budućnosti bitno drugačije razmišljati o tome tko su pravi kriminalci i je li Unabomber zapravo bio sličan Johnu Brownu. Drugačije ćemo razmišljati o tome tko nas je, poput Johna Browna, pokušavao spasiti.

jasno da postmodernizam sve odbacuje i da nema nikakvih obrambenih mehanizama spram, primjerice, jureće tehnologije.

Postmodernisti se protive i ideji izvornosti. Smatraju da je ideja izvornosti pogrešna (ovo su samo uopćavanja; vjerojatno ima postmodernista s donekle drukčijim naglascima). Živimo u kulturi. Oduvijek smo živjeli u kulturi. Dovijeka ćemo živjeti u njoj. Utoliko ne možemo vidjeti izvan obzora kulture. Dakle, nešto poput opreke između prirode i kulture jednostavno je greška u mišljenju. Ovim poricanjem postmodernisti zapravo dodatno onemogućavaju poimanje sadašnjosti. Povratak izvorištima i ishodišnim točkama kauzalnog niza ili razvitka nije moguć. Susljedno, povijest postaje tek proizvoljnom fikcijom; jedna verzija jednako je dobra poput neke druge.

Uočljivo je i naglašavanje fragmentarnosti, pluralizma, različitosti i nasumičnosti. Pitam se, međutim, gdje pronaći tu nasumičnost? Po pitanju općenitog kretanja stvari i razumijevanja značenja toga kretanja, svijet postaje sve ukočeniji i monolitniji. Poigravanje s isticanjem margina i površina, isticanje nemogućnosti prodiranja ispod površine stvari, prema mome mišljenju, etički je i intelektualni kukavičluk. *Istina i značenje?* Ma, to su gluposti. To je *passé*. Takve pojmove uvijek valja stavljati pod navodnike. U postmodernističkome pismu većina stvari je svedena pod navodne znake. Riječ je, dakako, o priličnoj dozi ironije. Ironija koja graniči s cinizmom sveprisutna je u popularnoj kulturi. Ista ta ironija čini gotovo čitav sadržaj postmodernizma. Sve se mijenja. Sve je tako raspršeno i svakakvo. Nije mi jasno kako je moguće u tolikoj mjeri zaobići sve ono što se zbiva s pojedincem i prirodom koja ga okružuje.

Postmodernizam je velik pomagač tehnologije, ponekad eksplicitno, ponekad eksplicitno je prigrljujući. Lyotard je između ostalog rekao da su *banke podataka nova priroda*. To je posve razumljivo — ako odbacite izvorišta, kako možete znati što je priroda? Postmodernisti imaju vlastiti niz pretpostavki usmjerenih na cjelinu, međutim, on ne podliježu njihovoj osudi. Samo staromodni ljudi koji ne žele igrati tu igru, rekao bih.

Samo još jedan navod: preuzet je iz teksta profesora Escobara, objavljenog 1994. godine u časopisu *Current Anthropology*. Govori puno o načinu na koji tehnologija određuje što je normalno, a što valja isključiti. Escobar je zapisao: *Tehnološke inovacije u sklopu vladajućih svjetonazora*

da će se do kraja stoljeća uporaba riječi u velikom dijelu obrazovane populacije toliko izmijeniti da će čovjek moći govoriti o mislećim strojevima, a da pritom ne očekuje bilo kakvo osporavanje. Ono što mi se u tom iskazu čini bitnim jest da autor ne govori kako ćemo do kraja stoljeća imati računalne strojeve (u to vrijeme još se govorilo o računalnim strojevima) koji će biti tako napredni da će ljudi bez ikakva problema prihvaćati mogućnost mislećega stroja. On kaže, . . . *uporaba riječi u velikom dijelu obrazovane populacije toliko će se izmijeniti.*

Iako se moje čitanje vjerojatno razlikuje od onoga što je autor imao na umu, sve je to ipak vezano uz pitanje međupovezanosti društva i tehnologije. Mislim da je on bio u pravu; ponovno ističem, ne stoga što je umjetna inteligencija — koja se u njegovo vrijeme, dakako, nije tako nazivala — toliko napredovala. Prema mome skromnom mišljenju, razvoj umjetne inteligencije zapravo nije opravdao njegove ambiciozne tvrdnje. Neki se ljudi vrlo ozbiljno bave tim pitanjem. Postoji, štoviše, nevelika ali vrijedna literatura koja razmatra pitanje osjetilnosti računala i mogućnost njihova života. Čini mi se ipak da razlog tome nije visok stupanj razvoja umjetne inteligencije. Početkom 80-ih se puno govorilo kako je Umjetna inteligencija *samo pitanje trenutka*, no iako nisam veliki stručnjak za to područje, čini mi se da stvari nisu daleko odmakle. Računalo je, doduše, sposobno odigrati dobru partiju šaha, ali ostale razine su mu još izvan dosega.

Mislim da se promjenu u percepciji računala može objasniti izobličjenjem što ga je uzrokovalo otuđenje golemih razmjera u proteklih pedesetak godina. To je razlog zbog kojeg neki, a nadam se da ih nema mnogo, razmišljaju o mogućem životu računala.

Kad je riječ o njihovim mogućnostima, čini mi se da je s obzirom na sužavanje razlike između ljudi i strojeva — u smislu u kojem postajemo sve više strojoliki — puno lakše govoriti o čovjekolikim strojevima. Ne bih želio zvučati odveć dramatično, ali mislim da se ljudi sve češće pitaju je li ovo što imamo život ili samo činimo određene kretnje? Što se događa? Je li život potpuno isisan? Zar je moguće da njegova građa, njegove vrijednosti i sve ostalo što ga čini životom jednostavno nestaje? Da bi se odgovorilo na ta pitanja, trebalo bi nam puno više vremena, ali u svakom slučaju smatram da napredak tehnologije ipak nije presudan.

Ako strojevi mogu biti ljudski, onda ljudi mogu biti strojevi. Ono što je uistinu zastrašujuće jest sužavanje razlike među njima.

Još jedan navod koji je u sličnoj mjeri ukazao na spomenuti pad, da se tako izrazim, iznio je stručnjak za računalnu komunikaciju, J. C. R. Licklider. Godine 1968. je izjavio: *U budućnosti, naša će komunikacija sa strojem biti učinkovitija od one s drugim ljudima*. Ako to nije otuđenje, onda ne znam što jest. Ipak, jedan nevjerojatan vid kulturalnog razvoja jest da koncept otuđenja polako nestaje i gotovo uopće ne postoji. Promotrite li naslovnice knjiga u proteklih dvadesetak godina, vidjet ćete da mu nema traga. Mogu samo pretpostaviti da je otuđenje postalo toliko banalno da više nitko ne vidi razloga da se o njemu govori.

Nedavno sam imao priliku čitati osvrt što ga je politički teoretičar, Anthony Giddens, ili točnije Sir Anthony Giddens napisao na posve nezvanu temu. Bitno je da je autora iznenadilo to što je *kapitalizam nestao kao predmet razmatranja, upravo u trenutku kad je uklonio sve moguće alternative*. Čovjek se mora zapitati što bi se uopće moglo razmatrati u odsutnosti bilo kakva drugog sustava? Nitko, međutim, ne govori o tome. To je jednostavno danost, još jedna činjenica koja se isključivo prihvaća i nikada ne dovodi u pitanje.

Kapital se sve više tehnologizira. To je također posve očevidno. Ljudi koji misle da se sve svodi na surfanje Internetom i razmjenu e-mailova s vašim rođakom u Idahu ili nešto slično tomu, očito zanemaruju činjenicu da je temeljna funkcija računala razmjenjena kapitala. Računalo omogućava brže transakcije, brže kretanje roba itd. To gotovo ne treba naglašavati.

Vratimo se, ipak, spomenutom pitanju o pomicanju temelja čitavoga područja te najčešće neprimjetnoj promjeni u načinu na koji shvaćamo tehnologiju, kao i vrijednosti koje joj pripisujemo. Freud je zapisao da će potpuni ostvaraj civilizacije donijeti univerzalnu neurozu. Ako čovjek malo bolje razmisli, sama ta izjava može zvučati odveć smiono. Ipak, ono što vidim oko sebe prilično me uznemiruje.

Živim u Oregonu gdje je postotak samoubojstava tinejdžera od 1961. godine porastao za 600%. Taj mi podatak govori da se mladim ljudima, koji upravo stupaju na prag odraslosti i društva, nikako ne sviđa ono što vide pred sobom. Pred oči im dolazi ovaj osiromašeni svijet. Ne želim pritom reći da svi oni svjesno dolaze to tog zaključka, ali neka vrsta

višim stanjem koje mi se nadaje kao stanje bliskosti sa stvarnošću, stanje bitne cjelovitosti.

Bliži se kraj ovog izlaganja. Htio bih spomenuti Heideggera. Heideggera mnogi smatraju jednim od najdubljih i najoriginalnijih mislilaca dvadesetog stoljeća. On je smatrao da tehnologija označava kraj filozofije, pri čemu je taj stav posljedak njegova uvjerenja da zbog sve šireg zahvaćanja tehnologije u društvo, sve postaje podložno tehnologiji i podložno proizvodnji, uključujući i mišljenje. Ono gubi svoju izdvojenost, svoju bitnu odvojenost od svega ostalog. Ovaj zaključak svakako valja imati na umu.

A sada nam predstoji jedna od mojih omiljenih tema, postmodernizam, koji je čini mi se, upravo ono o čemu je Heidegger pisao, iako ga nije imao prilike vidjeti na djelu. Mislim da je današnje mišljenje gotovo potpuno porazio postmodernizam koji je sveprisutan, a velik broj ljudi ipak ne zna što je on. Iako smo posve uronjeni u nj, malo ljudi razumije o čemu je riječ. Možda je postmodernizam utoliko još jedna od banalnosti o kojima sam ranije govorio: nešto, što nadvlada sve što mu je strano, biva bespogovorno prihvaćeno i vrlo se rijetko analizira.

Nakon opsežnog iščitavanja literature, došao sam do zaključka da je jedna od temeljnih stvari naznačena u Lyotardovu djelu iz 1970-ih, *Postmoderno stanje*. Lyotard je smatrao da je postmodernizam u biti *netrpeljivost prema metapripovijestima*, misleći na njegovo odbacivanje cjelovitosti, sveobuhvatnog stajališta, drske zamisli prema kojoj je moguće obuhvatiti cjelinu. Taj njegov stav je zasnovan na ideji prema kojoj je cjelovitost totalitarna. Smatrati da je moguće dokučiti smisao cjeline, jednostavno nije dobra stvar. Mislim, budi rečeno, da je velik dio onoga što on govori reakcija na marksizam, koji je dugo vremena vladao mišljenjem francuske inteligencije; to je i razlog mnogim pretjerivanjima.

Suočeni smo, dakle, sa stajalištem koje se protivi svakoj cjelovitosti, čak i koherentnosti, budući da se i pretjerana dosljednost ili jasnoća smatra nečim lošim. Napokon — i tu se vjerojatno Lyotard dodiruje s Horkheimerom i Adornom — što nam je donijelo prosvjetiteljsko mišljenje? Što nam je donijelo modernističko, sveobuhvatno, cjelovitosti smjerajuće mišljenje? No, znate već, donijelo nam je Auschwitz, Hirošimu i nuklearne bombe. Ipak, ne morate braniti sve te stvari da bi vam postalo

pretpostavke iz 60-ih, zar ne? Dokaze, međutim, nalazimo na zgarištima vjerojatno privremenih naseobina. Kad biste samo oko jedne vatre našli hrpu različite hrane, s pravom biste mogli zaključiti da su poglavica i svi ostali imali puno manje. Ako, međutim, svatko ima otprilike jednaku količinu svega, može se govoriti o uvjetima jednakosti. Thomas Wynn pomogao nam je da pretpovijesnu inteligenciju vidimo u drugačijem svjetlu. Mislim da je puno toga naučio od Piageta kad je riječ o tome što je sve sadržano i/ili skriveno u najjednostavnijem kamenom oruđu, nakon čega je to oruđe na određeni način dekonstruirao i iznio, čini mi se, devet različitih faza, koraka ili vidova u procesu izrade takva oruđa. Wynn je zaključio – a nigdje nisam naišao na osporavanje tog njegova zaključka – da je prije najmanje milijun godina *Homo* imao inteligenciju jednaku onoj današnjega odraslog čovjeka. Netko će možda reći, u redu, čak i ako je tadašnji život bio ružičasta prethodnica kulture, naši daleki preci bili su prilično glupi s obzirom na to da nisu bili sposobni ustanoviti zemljoradnju, hijerarhiju i sve druge divne stvari. No, ako to nije točno, stvari počinjete gledati bitno drugačije.

Još nešto: 1976. godine objavljena je knjiga Marshalla Sahlinsa, *Stone Age Economics* (Ekonomija kamenog doba); većina argumenata u knjizi polazi od suvremenih skupljačko-lovačkih naroda, pri čemu je autor izravno promatrao koliko vremena pripadnici tih naroda provode u radu. Odgovor je, vrlo malo. Valja reći da je Sahlins bio pročelnik katedre za antropologiju na Sveučilištu Michigan – nije, dakle, riječ o nekom šarlatanu ili marginalcu. Promotrite li podrobnije literaturu s područja antropologije i arheologije, svakako ćete uočiti velik broj ispravaka. Suočen s podacima, čovjek počinje misliti: *izgleda da civilizacija nije osobito dobra stvar*. Često se postavlja pitanje zašto je čovječanstvu trebalo tako dugo da osmisli zemljoradnju? Zemljoradnja se zapravo počela prakticirati prije manje od 10.000 godina, što i nije tako davno.

Pravo pitanje je, međutim, zašto su se ljudi uopće počeli baviti zemljoradnjom? Ili, točnije, zašto su domislili civilizaciju? Zašto su počeli s razvojem tehnologije zasnovane na podjeli rada? Ako je nekoć postojala tehnologija – da se tako izrazim – koja nije bila zasnovana na podjeli rada, tada to ima uistinu nevjerojatne implikacije i nagoni me na pomisao o mogućem povratku u to stanje. Možda bismo se mogli iznova povezati s

procjene zasigurno postoji, procjene nakon koje pojedinci jednostavno izlaze iz igre.

Razmatranja provedena u nekim od najrazvijenijih zemalja svijeta pokazuju da se postotak teških depresija udvostručuje svakih deset godina. Mogu samo zaključiti da ćemo, uz sve one ljude koji se hrane antidepressivima kako bi preživjeli dan, i mi vrlo skoro činiti isto. Čovjek se ne može tek tako isključiti iz ove strašne jednadžbe. Želimo li naći načina da se taj trend zaustavi, jasno je da to neće biti moguće bez jedne cjelovite promjene.

To, međutim, nisu jedini problemi. Suočeni smo sa značajnim padom pismenosti. Razlozi tog kretanja čine se nejasnima, ali stvari postaju jasnije ako imate na umu da se ljudi u biti polako okreću od nečega što je izgubilo svako značenje. Tu je i eksplozija višestrukih ubojstava. Čak i u nasilnoj zemlji kakva je SAD, takve su pojave prije nekoliko desetljeća bile vrlo rijetke. Sada se virus širi diljem svijeta. Gotovo da nema novinske naslovnice na kojoj nećete naići na spomen kakva užasnog pokolja u McDonald'su, u školi, negdje u Škotskoj ili na Novom Zelandu, kao i u Los Angelesu ili bilo gdje u Sjedinjenim Državama.

Rancho Santa Fe. Ime vam je vjerojatno poznato iz tiska. U središtu priče je žena koja je dugo vremena bila pripadnicom lokalne skupine nazvane Heaven's Gate (Rajske dveri). *Možda sam luda, ali svejedno mi je. Ovdje sam već 31 godinu i vani za mene nema ničega*. Mislim da ta izjava vrijedi za velik broj ljudi koji zure u prazninu, a ne samo za članove kulta.

Suočeni smo, dakle, s krizom unutarne prirode, potpunim raščovječenjem skopčanim s krizom izvanjske prirode ili očitom ekološkom katastrofom. Ne brinite, neću vas zamarati potonjom; svi nazočni upoznati su s bitnim obilježjima te katastrofe, ubrzanim izumiranjem vrsta, itd. U Oregonu, primjerice, prirodne, izvorne šume gotovo su potpuno nestale; lososi su na rubu izumiranja. Svi to vrlo dobro znaju. A čitav je proces dodatno ubrzan razvojem tehnologije i svime što taj razvoj podrazumijeva.

Marvin Minsky je rekao početkom 80-ih da je mozak tri kilograma teško računalo načinjeno od mesa. On je jedan od vodećih ljudi u razvoju Umjetne inteligencije. Ubrzo smo dobili niz zanimljivih stvari. Dobili smo Virtualnu stvarnost kojoj ljudi hrle u susret ne bi li umakli objektivnim

egzistencijalnim uvjetima koji nisu osobito privlačan prizor. Kloniranje čovjeka nedvojbeno je vrlo blizu. Svakim danom novi užasi.

Obrazovanje. Čim navršite petu godinu života, djecu spajaju s računalom. To nazivaju proizvođenjem znanja. To je, također, i jedina dobra stvar vezana uz računala.

Htio bih vam pročitati jedan navod Hansa Moraveca, člana Carnegie-Mellona, koji redovno surađuje s časopisom *Extropy*. On piše: *Posljednja granica će biti u konačnici urbanizirana i pretvorena u borilište u kojem će svaki oblik aktivnosti biti dio smislenog izračuna. Naseljeni dio prostora će biti pretvoren u kibernetički prostor. Tada ćemo možda doći u napast da neke od svojih najbitnijih mentalnih procesa zamijenimo nekim kibernetičkom prostoru primjerenijim programima preuzetim od umjetne inteligencije i tako, malo po malo, preobrazimo sebe u nešto tome slično. U konačnici, naši misaoni procesi mogli bi se potpuno osloboditi svakog traga našeg izvornog tijela ili, štoviše, bilo kakvog tijela.* Mislim da je svaki komentar suvišan.

Postoje, dakako, i oprečna mišljenja. Postoje razmatranja ljudi koji su bili prilično zabrinuti zbog razvoja stvari. Jedno od najboljih je *Dijalektika prosvjetiteljstva* Horkheimera i Adorna, napisana 40-ih godina. Ako tehnologija nije neutralna, jasno ističu autori, onda ni um nije neutralan. Upuštaju se oni u kritiku takozvana *instrumentalnog uma*, uma koji je – obilježen civilizacijom i tehnologijom – fundamentalno rascijepljen na težnju udaljavanju i težnju kontroli. Nemam namjeru sažeti čitavo djelo u nekoliko riječi, ali jedan od nezaboravnih dijelova svakako je njihovo motrenje Odiseja iz Homerove *Odiseje*, jednog od temeljnih tekstova europske civilizacije, dok pokušava provesti svoj brod kraj sirena. Horkheimer i Adorno ističu da se tu u vrlo ranoj fazi susrećemo s opisom napetosti između čulnoga, Erosa, pretpovijesti, predtehnologije i zamisli o njihovu prebrođivanju, te upuštanju u nešto drugo. Odisej zapovijeda svojim veslačima da ga privežu uz jarbol i ispune svoje uši voskom, kako ne bi podlegli milozvučju i kako bi svi zajedno uplovili u represivni, neosjetilan život civilizacije i tehnologije.

Postoje, dakako, i mnogi drugi znaci otuđenja. Prije 350 godina Descartes je zapisao: *Moramo postati gospodarima i posjednicima prirode*. No, ono što smatram bitnim za istaknuti u kritici poput one Horkheimera i Adorna, ali i mnogih drugih, jest da oni svojim razmatranjima dodaju zamisao da će, ako priroda ne bude podređena i ako društvo ne podčini

prirodu, društvo uvijek biti podređeno prirodi i da, susljedno tomu, društva neće biti. Oni dakle, uvijek domeću tu opomenu, tu prosudbu, što svakako ide na čast njihovu poštenju; problem je u tome što ta prosudba koči implikacije njihove kritike. Ona njihovu sliku čini manje crno-bijelom i to jednostavno zato što, kao, nikada nećemo moći potpuno umaknuti dominaciji prirode, a u tome je zapravo zasnovana cijela stvar, naša egzistencija. Možemo kritizirati tehnološki život, ali gdje bismo bili bez njega?

Mislim, međutim, da se u posljednjih 20-ak ili 30-ak godina dogodilo nešto što ima goleme implikacije, a ipak nije osobito poznato. Dogodila se sveobuhvatna revizija akademskih zamisli o tome kakav je doista bio život izvan civilizacije. Jedna od temeljnih ideoloških osnova civilizacije, religije, države, policije, vojske i svega ostalog, jest pretpostavka o krvožednim, užasnim, neljudskim uvjetima života prije civilizacije. Te uvjete valja ukrotiti, prepraviti itd. Riječ je o Hobbesu. Riječ je o čuvenoj ideji da je predcivilizacijski život bio opak, brutalan i kratak, a iz koje slijedi da je za spašavanje čovječanstva iz okova straha i praznovjerja, za njegovo izvođenje iz užasnih uvjeta u svjetlost civilizacije, potrebno učiniti spomenute stvari. Potrebno je, piše Freud, *prinudno odricanje nagnoske slobode*. To se jednostavno mora učiniti. To je cijena.

U svakom slučaju, to se poimanje pokazalo posve pogrešnim. Postoje, dakako, neslaganja oko pojedinih dijelova nove paradigme, nekih detalja, i mislim da većina literature ne izvlači do kraja one najradikalnije zaključke. Ipak, od ranih 70-ih pojavila se bitno različita slika života koji se događao na Zemlji dva milijuna godina prije javljanja civilizacije, razdoblja koje je okončano prije približno 10.000 godina, što i nije osobito dug period.

Pretpovijest, prema novoj paradigmi, obilježavaju inteligencija, egalitarnost i dijeljenje, vrijeme za odmor, visok stupanj spolne jednakosti, krepkost i zdravlje, te izostanak dokaza o mogućem organiziranom nasilju. To je uistinu zapanjujuće. To je doslovno potpuna revizija. Dakako, i dalje smo okruženi prizorima iz crtanih filmova u kojima pećinski čovjek odvlači ženu u spilju, riječ Neandertalac još označava nekoga tko je nasilan i nečovječan itd. No, stvarna se slika posve izmijenila.

Iako nemam vremena iznositi dokaze i argumente, ipak ću spomenuti nekolicinu. Primjerice, kako znamo za dijeljenje? To zvuči poput nekakve